

ІДЕНТИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

ИДЕНТИФИКАЦИЯ РИСКОВ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

IDENTIFICATION OF RISKS OF INVESTMENT PROJECTS INDUSTRIAL ENTERPRISES

У статті піднімаються питання теоретичного обґрунтування і розмежування таких категоріальних понять як фактори (передумови) виникнення ризиків, ризикоутворюючі фактори, ризикові ситуації та ризик. Висвітлено та доведено діалектичний зв'язок між факторами (передумовами), ризикоутворюючими факторами та ризиками, що сприяє розумінню природи ризиків інвестиційного проекту та сприяє пошуку адекватних засобів управління ними. Наведено класифікацію факторів (передумов) виникнення ризиків, а також ризикоутворюючих факторів. Зазначено, що ідентифікацію ризиків необхідно проводити в порядку пріоритетності для об'єкту дослідження. Визначено, що процес ідентифікації ризиків інвестиційного проекту проводиться за допомогою системного підходу відносно досліджуваного об'єкту. На основі чого було скориговано процес ідентифікації ризиків інвестиційного проекту промислових підприємств, що базується на виділенні причин, ризикоутворюючих факторів, а також ризиків та їх поєднанні у межах конкретних ризикових ситуацій. Відправною точкою в ідентифікації ризиків є визначення найбільш негативної події (наслідку) відносно досліджуваного об'єкту.

Ключові слова: інвестиційний проект, ризики інвестиційного проекту, ідентифікація ризиків, фактори (передумови) виникнення ризиків, ризикоутворюючі фактори, ризикова ситуація

В статье поднимаются вопросы теоретического обоснования и разграничения категориальных понятий как факторы (предпосылки) возникновения рисков, рискообразующие факторы, рисковые ситуации и риск. Освещены и доказано диалектическая связь между факторами (предпосылками), рискообразующими факторами и рисками, что способствует пониманию природы рисков инвестиционного проекта и способствует поиску адекватных средств управления ими. Приведена классификация факторов (предпосылок) возникновения рисков, а также рискообразующих факторов. Отмечено, что идентификацию рисков необходимо проводить в соответствии в порядке приоритетности для объекта исследования. Определено, что процесс идентификации рисков инвестиционного проекта проводится с помощью системного подхода относительно исследуемого объекта. На основе чего был скорректирован процесс идентификации рисков инвестиционного проекта промышленных предприятий, основанный на выделении причин, рискообразующих факторов, а также рисков и их

сочетании в пределах конкретных рискованных ситуаций. Отправной точкой в идентификации рисков является определение наиболее негативного события (последствия) в отношении исследуемого объекта.

Ключевые слова: инвестиционный проект, риски инвестиционного проекта, идентификация рисков, факторы (предпосылки) возникновения рисков, рискообразующие факторы, рискованная ситуация

The article touches upon the issue of the theoretical study and delineation of categorical concepts such as factors (prerequisites) of occurrence of the risk, risk-forming factors, the risk situation and risk. Illuminated and brought the dialectical relationship between factors (prerequisites), risk-forming factors and risks, which contributes to the understanding of the nature and risks of the project helps to find adequate management of them. The classification of factors (preconditions) of occurrence of the risk and risk-forming factors is shown. It is noted that the identification of risks should be carried out according to the order of priority for the research object. It is determined that the process of investing project risk identification is performed using a systematic approach with respect to the investigated object. On what basis was adjusted risk identification process of investing project in industry, based on the allocation of reasons risk-forming factors and risks and their combination within a specific risk situation. The starting point for risk identification is to determine the most negative event (outcome) in relation to the studied object.

Keywords: investment project, the risks of the project, identification of risk-factors (preconditions) of occurrence of the risk, risk-forming factors, risk situation

Вступ. Інвестиційна діяльність промислового підприємства відноситься до напрямку, що має високу ступінь ризикованості, оскільки пов'язана з ймовірністю втрати коштів, отриманням збитків чи не окупністю інвестиційного проекту. Успішність такої діяльності залежить від багатьох передумов і факторів, які, в свою чергу, призводять до виникнення ризикових ситуацій. Забезпечення ефективної реалізації інвестиційного проекту доцільно супроводжувати прийомами ризик-менеджменту, що сприятиме високій результативності реалізації інвестиційного проекту.

Процес ідентифікації та управління ризиками інвестиційного проекту повинен мати систематичний і безперервний характер та супроводжуватися перманентним аналізом внутрішнього й зовнішнього середовища підприємства з метою виявлення потенційних загроз та можливостей.

У наукових працях таких вчених як Бланк І. А., Воропаєв І. А., Давидов С. Б., Ідрисова А. Б., Ілляшенко К. В., Сагова С. В. приділено увагу сутності та класифікації ризиків інвестиційної діяльності підприємств. У свою чергу, науковці Баурер Р., Бушуєв С. Д., Герасимчук В. Г., Гурін Е. О., Глібчук В. М., Коллар З., Скоробогатова Н. Є. розкрили теоретичне обґрунтування класифікації ризиків та їх адаптації під специфіку інвестиційного проекту. Теоретичні надбання щодо прояву факторів і чинників ризиків підприємств розкриті у працях Балабанова І. Т., Бутуханова А., Вітлінського В. В., Гранатурова В. М., Наконечного С. У., Романова В., Севрука Н. Т., Скриби Н. М. Однак у наявних наукових роботах і дослідженнях недостатньо приділено

увагу взаємозв'язку елементів ідентифікації ризиків, який здійснює вплив на процес ідентифікації ризиків і має теоретико-методичне значення для підприємств та прикладне застосування суб'єктами виробничо-комерційної діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування процесу ідентифікації ризиків інвестиційного проекту промислового підприємства, яке базується на визначенні ключових елементів: фактори (передумови) виникнення ризиків, ризикоутворюючі фактори, ризикові ситуації та наслідки.

Методологія. У ході проведення дослідження за обраною тематикою були використані такі теоретичні та емпіричні методи наукового пізнання як порівняння, абстрагування, аналіз і синтез та системний підхід.

Результати дослідження. Як будь-яка економічна категорія, ризик проявляється через свої функції, через які можна усвідомити його сутність та оцінити ту роль, яку він відіграє у житті суспільства. В економічній літературі існує декілька підходів щодо визначення функцій ризику. Н. Машина виділяє [1, с. 15 – 16]: інноваційну функцію ризику, яка полягає в пошуку нетрадиційних шляхів вирішення економічних проблем; регулюючу функцію, що, у свою чергу, може проявлятися у конструктивній та деструктивній формах; захисну функцію, яка передбачає терпиме відношення до можливих невдач, котрі слід розглядати як необхідний елемент професіоналізму і самостійності; аналітичну функцію, яка передбачає аналіз усіх можливих альтернатив, варіантів рішень і вибір із них найбільш рентабельних та найменш ризикованих. Перелічені функції більшою чи меншою мірою проявляються на рівні інвестиційного проекту, який являє собою не просто комплект проектно-технічної документації, а комплекс заходів, що охоплюють сукупність управлінський дій щодо його реалізації.

Детальний перелік ризиків господарюючого суб'єкта можна виявити тільки в процесі детального дослідження. У науковій та навчальній літературі зустрічається декілька специфікацій ризиків. Однак кожна з них включає три обов'язкових елементи [2, с. 10]: невизначеність події; втрати; небайдужість.

Проаналізувавши бачення науковців стосовно категорії «ризик» варто відзначити, що має місце розбіжність у розумінні понять «передумова виникнення ризиків», «фактор ризику», «ризикоутворюючий фактор», «ризик», «ризикова ситуації», які є ключовими елементами процесу ідентифікації ризиків, а отже складають методичний базис для їх оцінки та розробки заходів з управління.

У процесі дослідження сутності поняття «передумова», було з'ясовано що у філософському розумінні це те, що виступає умовою чого-небудь іншого [3, с. 288]. У нашому випадку передумови виникнення ризиків — це сукупність умов та обставин, які здійснюють дисбалансуючий вплив на

внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства, викликаючи зміни у його станах. Володіння інформацією про ці умови та обставини надає можливість керівництву підприємства визначати, що може стати причиною тих чи інших загроз й можливостей.

Група дослідників до факторів ризику стратегічного рішення підприємства відносить передумови, що збільшують імовірність або реальність настання подій, котрі, не входячи у коло запланованих, потенційно можуть статися і у цьому випадку здійснити відхиляючий вплив на хід реалізації стратегічного замислу (стратегії підприємства). При цьому результатом прояву фактору ризику буде небажаний розвиток подій, наслідки яких призведуть до відхилення від поставленої стратегічної цілі підприємства, тобто до збитків. У той же час до причин ризику відносяться об'єктивні чи суб'єктивні дії або рішення, що тягнуть за собою небажаний розвиток подальших подій, несприятливих для реалізації деякої стратегії підприємства [4, с. 17].

Таким чином маємо тотожність понять «передумова» та «фактор ризику». Натомість отримуємо для аналізу такий елемент ідентифікації ризиків як «причина ризику». Миронов О. М. зазначає, що причини ризиків повинні розглядатися з врахуванням їх ієрархічного причинно-наслідкового зв'язку, особливостей прояву та взаємодії. Автор акцентує увагу на необхідності врахування того, що сукупність факторів ризику є нестійкою системою утворення ризикової ситуації, що формується у процесі створення, реалізації та використання інвестиційного проекту та позитивно змінюється у результаті впливу на неї знань, та цілеспрямованих заходів, що сприяють зниженню ризиків [5, с. 178].

Нам імпонує думка Н. В. Цопи стосовно того, що сукупність явищ, котрі викликають ризик, є причинами ризику, а множинність причин виникнення ризику є його факторами [6, с. 77].

Таким чином отримуємо логічну послідовність: сукупність явищ — причини ризику — фактори (передумови) ризику. Перш, ніж перейти до специфіки прояву факторів ризиків, зупинимося на їх класифікації.

Згідно визначення сутності факторів (передумов) виникнення ризиків, нами було визначено, що їх необхідно поділяти на внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх передумов виникнення ризиків на підприємстві нами було віднесено:

- специфіку діяльності підприємств (галузь та сфера діяльності, його спеціалізація тощо);
- стан розвитку підприємства (фінансовий та матеріально-технічний стан, етап життєвого циклу підприємства тощо);
- систему управління підприємством (тип управління підприємством, орієнтація на бізнес, використання сучасних підходів до управління тощо).

До зовнішніх передумов виникнення ризиків на підприємстві варто віднести:

- політичну ситуацію (загальна політична ситуація в країні, міждержавні політичні відносини, нормативно-правова база, рівень розвитку законодавчого середовища тощо);
- економічну ситуацію (інвестиційна привабливість країни чи галузі, умови конкурентного середовища (олігополія, монополія, вільна конкуренція), волатильність цін на ринку, курс валют тощо);
- територіально-географічне розміщення (кліматичні умови та їх зміна, ймовірність природних катаклізмів, доступ до ресурсів, близькість до споживача тощо);
- соціально-інформаційний розвиток (демографічні показники, рівень освіченості населення, наявність трудових кваліфікованих ресурсів, доступ до мережі Інтернет тощо);
- науково-технічний розвиток (інноваційна активність підприємств галузі, фінансування наукових та науково-технічних робіт, розвиток і стан технопарків у країні, рівень взаємозв'язку «підприємство-технопарк» тощо).

Таким чином, керівництво підприємства чи відповідні спеціалісти в сфері аудиту та ризик-менеджменту, можуть проаналізувати й визначити згідно поданої класифікації, що саме може стати умовою й причиною появи ризикоутворюючих факторів.

У науковій літературі зустрічаються терміни як і «ризикоутворюючі фактори» (РУФ), так і «фактори ризику» (ФР). Булгакова С. та Микитюк І. до факторів ризику відносять причини, обставини, умови, що створюють ймовірність несприятливих ситуацій і негативних результатів. При цьому вони ототожнюють поняття «фактор ризику» з поняттям «ризикоутворюючий фактор» [7, с. 62]. Однак ці поняття, на нашу думку, характеризують різні етапи проходження ризикової ситуації, а отже, потребують розмежування.

Фактори ризику — це питання, предмет чи проблема, що можуть у кінцевому випадку управляти поведінкою верхньої ланки планування та показниками ефективності витрат, що надані для діяльності [8] (переклад авторський — *О. О. та Я. Р.*). Вище ототожнили поняття «фактор» та «передумова ризику». Однак не кожний фактор може призвести до виникнення ризику. Тому, на наш погляд логічним є використання поняття «ризикоутворюючий фактор», як сукупність подій та явищ, що сприяють появі ризикових ситуацій того чи іншого виду ризику та котрі визначають його характер [9, с. 270].

На наш погляд, ФР повноцінно не висвітлюють характеристики ризиків, мають поверхневий характер й можуть вказувати лише на причини виникнення певного виду ризику. Коли РУФ не лише відображають характеристику певного виду ризику, а також мають у деякому сенсі характер

ризик, тобто це події чи явища нижчого рівня, виникнення яких призводить до появи ризикових ситуацій, які є на порядок вище. Таким чином, РУФ ідентифікується з ракурсу не лише з причини виникнення певного виду ризику, але як і ризик, що може призвести до більш негативних наслідків чи, навпаки, до неочікуваних можливостей. Повно та ґрунтовно значення цього поняття розкрила Скриба Н. М. визначивши РУФ як «конкретні об'єкти (явища) реального світу, їх окремі властивості і характеристики, ймовірна активізація яких визначає характер прояву і рівень ризику, в тій чи іншій мірі роблячи вплив на очікуваний результат діяльності» [10, с. 54]. Тому в нашому подальшому дослідженні буде використано саме поняття РУФ.

РУФ, як і передумови виникнення ризиків, поділяються на внутрішні та зовнішні, однак відрізняються сутністю й характеристиками класифікаційних ознак. Внутрішні ризикоутворюючі фактори, на нашу думку, пов'язані безпосередньо з діяльністю підприємства і відповідно поділяються на:

- виробничі (пов'язані з процесом виробництва, експлуатації устаткування, машин, виробничих приміщень тощо);
- комерційні (операції пов'язані з купівлею, транспортуванням товарів, наданням послуг тощо);
- фінансові (пов'язані з розрахунковими операціями, купівлею цінних паперів, наданням кредитів тощо);
- операційні (пов'язані з реалізацією продукції, плануванням оновлення основних виробничих засобів, ефективності виробничого процесу тощо).

Зовнішні ризикоутворюючі фактори здійснюють безпосередній та опосередкований вплив на виникнення ризиків на підприємстві. Такі фактори керівництву підприємства варто враховувати та коригувати інвестиційну діяльність з метою мінімізації їх негативного впливу. У свою чергу, зовнішні ризикоутворюючі фактори поділяються на загальні та спеціалізовані. Загальні зовнішні ризикоутворюючі фактори стосуються проблем, пов'язаних у цілому з розвитком економіки країни базування підприємства.

До них відносяться макроекономічні та мікроекономічні фактори. До макроекономічних зовнішніх ризикоутворюючих факторів варто віднести зміну курсу валют, вплив процесів глобалізації, рівень інвестиційної привабливості країни, тобто вплив таких факторів, які знаходяться, як правило, на міждержавному рівні. До мікроекономічних ризиків варто віднести рівень інфляції, демографічні показники, рівень інвестиційної привабливості галузі, стратегічні цілі держави в розвитку тієї чи іншої галузі, тобто вплив факторів, що, переважно, знаходяться на рівні країни. Спеціалізовані ризикоутворюючі фактори впливають безпосередньо на стан і розвиток галузі, де здійснюється основна діяльність підприємства. Наприклад,

на підприємство впливають такі фактори як нормативно-законодавча база, розподіл ресурсів між підприємствами тощо.

Також варто взяти до уваги той факт, що один ризикоутворюючий фактор може призвести до виникнення декількох видів ризиків. Аналогічно і навпаки, виникнення одного виду ризику може бути причиною настання декількох ризикоутворюючих факторів. Тому доцільним є ведення нейтивних та інтегральних ризикоутворюючих факторів. Перші впливають лише на один певний вид ризику, а другі мають вплив одночасно на декілька видів ризику [11, с. 58; 12, с. 36].

Кількість факторів, які впливають на ризик є достатньо великою, тому їх класифікація значно складніша, ніж класифікація ризиків. Так, розробники системи управління ризиками «Mark to Future» компанії Algorithmics приводять таблицю, яка демонструє співвідношення окремих груп ризиків та факторів, що впливають на них. Згідно з цією таблицею, ринкові ризики є похідними від 50 – 1000 факторів ризику [13, с. 229].

У конкретній ризиковій ситуації ризикоутворюючий фактор може переміщатися на позицію ризику і навпаки. Тобто можна зробити висновок про існування діалектичного взаємозв'язку між ризиками та факторами, які відіграють роль у їх реалізації.

Наступним елементом в ідентифікації ризиків інвестиційного проекту промислового підприємства є «ризикова ситуація» (РС), котра полягає у формуванні опису певної події, яка має відношення до певного виду ризику й може виникнути відповідно до наявних передумов і активізації РУФ та призводить до відповідного наслідку. Наслідок такої події нами визначається як результат настання ризикової ситуації, який має найвищий ступінь ризикованості. Таким чином, процес ідентифікації ризиків інвестиційного проекту проводиться за допомогою системного підходу відносно досліджуваного об'єкту. Тобто, визначається залежність один від одного кожного елементу процесу ідентифікації ризиків, вивчається характер їх ієрархічності та перехід з однієї категорії в іншу, який можливий лише в порядку пріоритетності тієї чи іншої події відносно об'єкту. Оскільки нашим об'єктом є інвестиційний проект, то в ризиковій ситуації доцільно висвітлювати ті події та явища, які негативно вплинуть саме на хід і реалізацію інвестиційного проекту. Наприклад, ризик банкрутства інвестора відносно нашого об'єкту дослідження – це РУФ, РС є припинення фінансування інвестиційного проекту, а наслідок — це припинення реалізації проекту.

Отже, процес ідентифікації ризиків інвестиційного проекту проводиться наступним чином (рисунок):

1. Виділяється певний вид ризику.

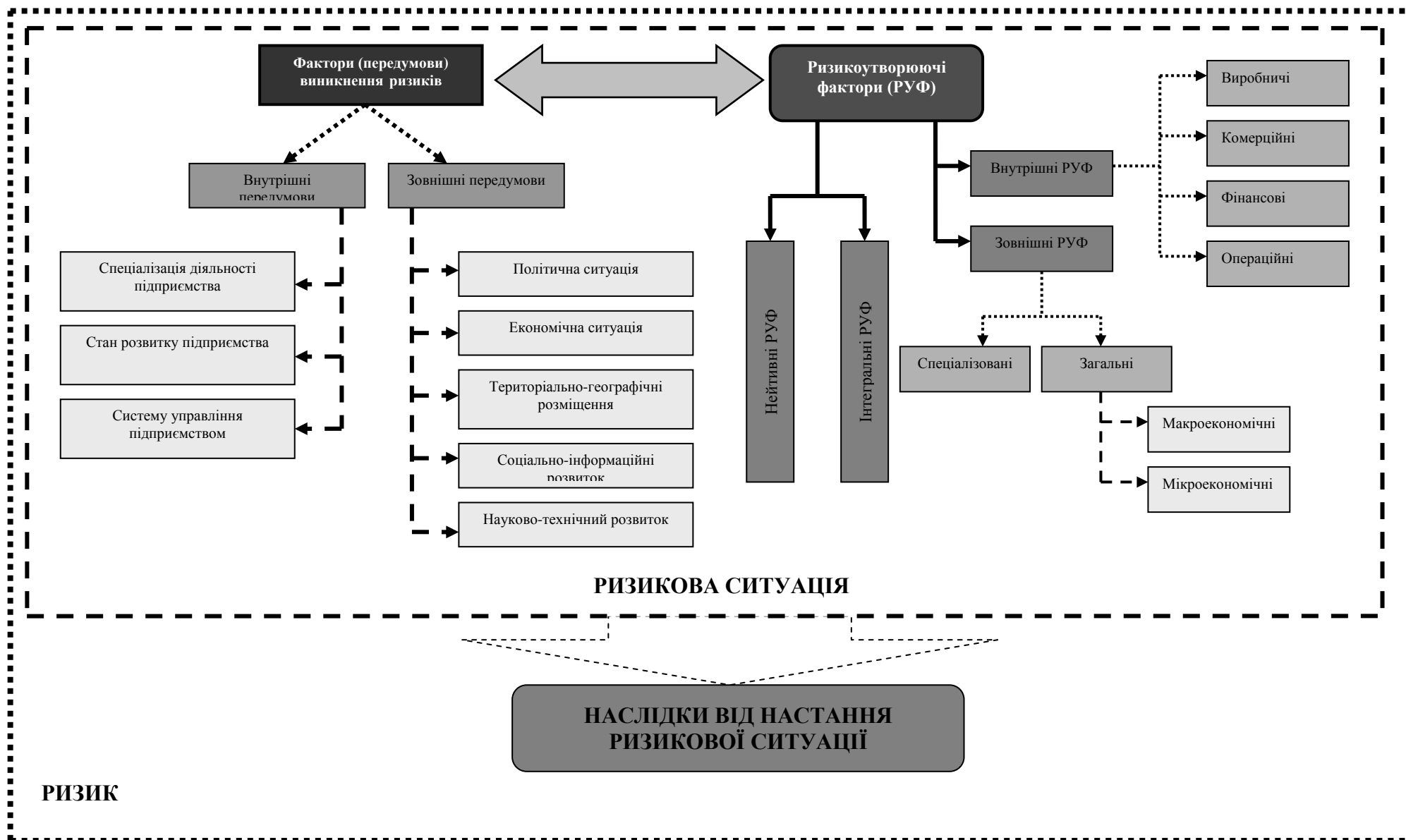

Рис. Процес ідентифікації ризиків інвестиційного проекту на промислових підприємствах: теоретичне обґрунтування
(розроблено авторами)

2. Визначається найбільш негативна подія (наслідок) відповідного виду ризику по відношенню до об'єкту дослідження.

3. Описуються ймовірні РС, настання яких може призвести до цієї найбільш негативної події.

4. Зазначаються РУФ, котрі характеризують ці РС та можуть стати їх потенційними причинами.

5. З'ясовуються передумови виникнення ризиків, тобто визначається сукупність наявних умов і обставин у реальному часі та просторі, які можуть призвести до ризикових подій.

Процес ідентифікації ризиків інвестиційного проекту промислового підприємства надає можливість встановити причинно-наслідковий зв'язок передумов виникнення ризиків, ризикоутворюючих факторів, ризикових ситуацій та наслідків, що дозволяє запобігти виникненню певного виду ризику шляхом усунення чи передбачення ймовірності настання подій, що знаходяться у категорії ризикоутворюючих факторів.

Висновки. В основі ідентифікації ризиків лежить науково-методичний підхід до їх класифікації, що ґрунтується на причинно-наслідкових зв'язках та взаємозв'язку основних елементів. *Наукова новизна* отриманих результатів полягає в уточненні процедури ідентифікації ризиків промислових підприємств, що, на відміну від прийнятих схем, вводить діалектичні зв'язки між причинами, ризикоутворюючими факторами та ризиками. Реалізація даної концепції проявляється в оцінці ризикової ситуації, що є важливою результативною подією для інвестиційної діяльності підприємства. Ризикова ситуація співвідноситься із об'єктом, на який розповсюджується її дія. Вихідним компонентом є наслідок, який в подальшому узгоджується із конкретним ризиком чи їх сукупністю, потребує кількісної та якісної оцінки та є напрямом подальших наукових розвідок.

Практичне значення дослідження полягає у формуванні науково-методичних підходів до ідентифікації ризиків інвестиційних проектів промислових підприємств з метою оптимізації управлінських рішень.

Література:

1. Машина Н. І. Економічний ризик і методи його вимірювання : навч. посібник / Н. І. Машина. — К. : Центр навч. літерат., 2003. — 188 с.
2. Риск-менеджмент : учебник / В. Н. Вяткин, И. В. Вяткин, В. А. Гамза и др. / Под ред. И. Юргенса. — М. : Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2002. — 512 с.
3. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. — М. : ИНФРА-М, 2003. — 576 с.
4. Стратегии бизнеса : Аналитический справочник / С. А. Айвазян, О. Я. Балкинд, Т. Д. Баснина и др. // под ред. Г. Б. Клейнера. — М. : КОНСЭКО, 1998. — 273 с.
5. Миронов А. Н. Взаимодействие факторов риска инвестиционных проектов / А. Н. Миронов // Известия РГПУ им. А. И. Герцена : Общественные и гуманитарные науки. — 2008. — № 58. — С. 177 - 180
6. Цопа Н. В. Сущность и особенности идентификации факторов риска в сфере услуг / Н. В. Цопа // Экономика и управление. — 2011. — №4. — С. 75 - 82.
7. Булгакова С., Микитюк І. Бюджетний ризик: сутність, класифікація, фактори ризику / С. Булгакова, І. Микитюк // Вісник КНТЕУ : Фінанси та банківська справа. — 2010. — № 1. — С. 59 - 68.

8. Kindinger, J. P., Darby, J. L., Risk Factor Analysis — A New Qualitative Risk Management Tool, Proceedings of the Project Management Institute Annual Seminars & Symposium September 7–16, 2000, Houston, Texas, USA. [E-resource]. — Access mode : <https://www.lanl.gov/orgs/d/d5/documents/risk-fact.pdf>

10. Романов В., Бутуханов А. Рискообразующие факторы : характеристика и влияние на риски / В. Романов, А. Бутуханов // Моделирование и анализ безопасности, риска и качества в сложных системах : Труды международной научной школы МА БРК (Россия, СПб. 18-20 июня, 2001). — СПб. : Омега, 2001. — 370 стр.

6. Скриба Н. Н. Система внутриотраслевых рискообразующих факторов торговой сферы республики Беларусь / Н. Н. Скриба // Економіка Криму : наук. практ. журн. — 2006. — № 17. — С. 53 - 56.

11. Dembo, Ron S., Andrew Freeman Seeing Tomorrow: Rewriting the Rules of Risk, John Wiley & Sons, Apr 16, 1998, 270 p.

12. Kloman, H. Felix. Integrated Risk Assessment. Current Views Of Risk Management [E-resource]. — Access mode : www.garp.com

13. Dembo, R. S. Mark-to-Future : A Consistent Firm-Wide Paradigm for Measuring Risk and Return // Risk Management and Analysis: Measuring and Modelling Financial Risk, John Wiley & Sons Ltd., 1998, Vol. 1., P. 225 - 236.